

Az Újvilág végső meghódítása

Az *Araukánok* könyve Spanyolországban

Az Újvilág – ideértve Amerika mellett Afrika, Ázsia és Ausztrália partjait és szigeteit – felfedezésének és meghódításának hatása Európában közvetett jellegű volt. A kora újkor jellegzetes változásai – mint az európai országok gazdagodása, globális dominanciája, a tudomány, a technika és a törvénykezés modernizálódása, az ipari és társadalmi forradalmak, az étkezési szokások megváltozása és így tovább – egy hosszú és lassú folyamat összetett eredményei. Valójában nemcsak a 15–16. század fordulójára, hanem az egész 16. század nem egyéb, mint átmenet egy új korszakba.¹

Az Újvilág képe az Óvilágban

Ismert, hogy a klasszikus tudományos rendszerek öröksége elevenen tovább élt és uralkodott az Amerika felfedezését követő évtizedekben is. A térképrajzolók világtérképeiket Ptolemaiosz és más ókori bölcsek nyomán készítették, csupán néhány korrekciót és mellékletet téve hozzájuk az új adatokkal. Kolumbusz négyszer utazott Amerikába és – mint haláláig hitte – megtalálta többek között a földi Paradicsomot, Salamon hegyét, és feltétel nélkül hitt Pierre d’Ailli, Aeneas Silvius Piccolomini, idősebb Plinius és Marco Polo műveinek.² A hódítók és kalandorok az Aranyvárosokat és az Örök Fiatalság Forrását a 16. század negyvenes éveigi keresték Észak-Ameriká-

1 Jellegzetes hiba a hatást direktnek és azonnalinak tartani. Romera Castillo tanulmányát a következő szavakkal kezdi: „1492 mitikus és alapvető évszám az egyetemes történelemben. Amerika felfedezésével – felfedezés vagy két kultúra találkozása: bárhogy is nevezzük – a spanyolországi élet minden tekintetben kopernikuszi fordulót vett” (Romera Castillo, 1992. 107.). Igaz, hogy ez egy alapvető évszám (már López de Gómara is világosan látta a 16. század közepén V. Károlynak címzett ajánlásában a *Historia general de las Indias* [1552] című műve elején: „Felséges úr! A világ teremtése után a legnagyobb dolog volt, eltekintve alkotója megtestesülésétől és halálától, az Indiák felfedezése, így nevezik az Újvilágot.” Idézi: Schwartz Lerner, 1992. 54.), de mint látni fogjuk, Spanyolország esetében, ideértve az irodalmat is, semmiféle radikális, azonnali változás nem történt.

2 Mivel nem „felfedez”, hanem „igazol és azonosít”. Lásd: Pastor, 1983. 17–109. Ha „felfedez”, akkor a „hagyomány” mellett foglalt állást, vagy egyszerűen óvatos, ha a megfigyelések nem igazolták olvasmányait. Kolumbusz harmadik útján azt írta: „Mindig azt olvastam, hogy a világ, a föld és a víz szférikus, és a tekintélyes szerzők és Ptolemaiosz tapasztalatai és mindaz, amit itt írtak, ezt mutatták. (...) Most akkora ellentmondást láttam, ahogy azt már mondtam, hogy annak ellenére, amit hittem, úgy találtam, hogy nem kerek abban a formában, ahogyan írják: hacsak nem körte formájú.” Kolumbusz hiszi, és ezúttal fel is fedezi,

ban, az amazonokat pedig egészen a 18. századig délen.³ Sok teória született az indián törzsek biblikus eredetét illetően, hogy további példákat ne is soroljunk. A 17. század végéig nem is beszélhetünk a régi rendszer végső megrendüléséről, bár a modern térképészet, a csillagászat, a botanika, az orvostudomány, a fizika, a filozófia és társaik már jóval korábban megtették első botladozó lépéseiket.⁴

A változás lassúságához több tényező járult hozzá. Az első harminc évben Amerikának csak kis részét, a Karib-tenger vidékét hódították meg. A hollandok, az angolok és a franciák csak a 16. század második felétől kezdtek el nagyobb léptékekben hajózni a világtengereken. A 17. századig nem hatoltak be a szárazföldek szívébe, hanem inkább kereskedelmi kapcsolatokat alakítottak ki a partokon és a szigeteken. A kortárs Európában számos meghatározó folyamat zajlott ekkor: a nemzetek és államok formálódása és konfliktusai (például Spanyolország és Franciaország között), a reformáció, a vallásháborúk, az állandó török fenyegetés sok materiális és szellemi energiát emésztettek fel.⁵ A bennszülött népeket és felfedezett társadalmakat az Atlanti-, az Indiai- és a Csendes-óceán vonalán vadnak és primitívnek tartották, és azok alig-alig keltették fel a kor értelmiségének érdeklődését.⁶ Ezek az okok nem gyorsították fel a hódítások és felfedezések hatásainak kibontakozását.⁷

Ami a Pireneusi-félszigetet illeti, az általános vélekedéssel ellentétben a 16. századi Spanyolország egy viszonylag szabad, nyitott, az újra fogékony állam volt, a többi európai állammal összehasonlítva is. A hispán országot több tudományág

hogyan „...a föld, melynek felfedezésére küldtek Őfelségéék hatalmas, és nagyon sok van még, amelyről eddig nem tudtunk”. Colón, 2000. 287–290.

3 „Az európai vonatkozások végleges törléséig” és „az amerikai valóság kitöréséig”. Lásd: Pastor, 1983. 237–373. Addig „megvalósult egy hosszú nyugati álom, az Indiák csodája, melynek természetesen nyilvánvaló kompenzáló szerepe volt.” Pellicer, 1991. 154.

4 Az első lépésekről és az asszimiláció folyamatáról lásd: Elliott, 1970. 28., 53. Sok példával szolgál az átmenetről és a modern tudományok kezdetéről: Grafon, 1992. 161–256. Amerikában, mint az várható, ez egy hosszabb folyamat, bár csak a legegyszerűbb esetekben. Motolinia azt írta *Historia* című művének előszavában a mexikóiak eredetéről 1541-ben: „Arisztotelész *De admirandis in Natura* című könyvében említi, hogy a régi időkben a karthágóiak áthajóztak Herkules szorosán nyugat felé, hatvan napig hajóztak, s eleven, gyönyörködtető és nagyon termékeny földeket találtak. (...) Ezek a földek vagy szigetek lehetnek a San Juan vagy a Hispaniola vagy Kuba szigetei, (...) de egy ilyen nagy és ennyire lakott föld valószínűleg más eredettel rendelkezik; néhány utalás arra mutat, hogy ez lehetett Noé unokái közt felosztva. Néhány spanyol elítéli bizonyos rítusait, szokásait, ceremóniáikat, úgy tartva, hogy azok mór eredetűek. Mások azt mondják, hogy zsidó nemzetség; a legelterjedtebb vélemény mind közül az, hogy ők valamennyien pogányok.” Motolinia, 2001. 66. (31.33.) És később: „Amikor a spanyolok hajóra szállnak, hogy ezekre a földekre utazzanak, egyeseknek azt mondják, mások arra vágnak, hogy Ofir szigetére jussanak, ahonnan Salamon király nagyon finom aranyat vitt el, és hogy ott gazdaggá váljanak; mások a Tarsis vagy a nagy Zupango szigetére terveznek menni, ahol mindenfelé annyi arany van, hogy zsákszámmra lehet szedni, mások azt mondják, a Hét Város keresésére indulnak. (...) Ó, azok az örültek! És ha Isten azt akarná és úgy tartaná jónak, hogy feltámadjanak azok, akik arra felé haltak meg, azért hogy megcáfolják mindezt, és tanúsítsák a világ számára, hogy ne menjen oda senki halált keresni magának!” Motolinia, 2001. 259.

5 A kortárs költő szemszögéből sokkal nagyobb hőstettek is születtek, mint néhány távoli terület meghódítása: a francia katonai hatalom megtörése vagy Itália nagy presztízsű városainak meghódítása és alávetése. Vagyis, az Arakuána nagyon erős konkurenciával rendelkezik a birodalmi Spanyolország megszentelt irodalmi mezején.

6 Bataillon, 1950. 816–821.

7 Az európaiak indiánképéről az európaiak szemszögéből: Bitterli, 1982. 101–262.

élvonalában találhatta a kortárs európai polgár: a hajózásban, a hajómérnöki és katonai mérnöki tudományokban, a térképészetben, a fémbányászati technikákban és a fémművességben egyaránt. Szoros kapcsolatokat ápolt a többi európai állammal, és Salamancában lévő egyeteme – egyetlenként Európában – elfogadta Kopernikusz tanítását. A valenciai iskola elsőként védte meg az új, Vesalius-féle anatómiát. Olyan matematikusok, csillagászok, természettudósok és nyelvészek dolgoztak a félszigeten vagy az Újvilágban, mint Jerónimo Múñoz, José de Acosta vagy Bernardino de Sahagún.⁸

A reneszánsz, a humanizmus és Erasmus szellemisége áthatotta a kulturális és irodalmi életet. A főinkvizítorok, V. Károly spanyol király (1516–1556) és német-római császár (1530–1558), illetve más államférfiak is részben erasmistáknak számítottak.⁹ Az Amerika meghódítását spanyol részről igazoló híres vitákban Francisco de Vitoria, Bartolomé de las Casas és társaik a modern nemzetközi jog előfutáiraivá váltak, és a törvények csekély hatékonyságának ellenére egy forradalmian új törvénykezés úttörőivé (*Las Recopilaciones de Indias*) lettek.¹⁰ A spanyol és portugál humanizmus csak ritkán emelte ki a felfedezőket, mint akikben – akárcsak az antik hősökben – az emberi természet legkiválóbb tulajdonságai egyesültek.¹¹ Ennek ellenére a 16. század végén már megjelentek a spanyol moralisták, filozófusok és szabad gondolkozók panaszai, akik másként tekintettek a hódításra. Ők az Indiákban – ahogy a korban Spanyolország tengerentúli hódításait nevezték – az állam hanyatlásának okát látták, mely párhuzamosan történt a gazdasági visszaeséssel.¹²

A 16. század felfedezéseinek és hódításainak főszereplői kétségkívül a Kasztíliai Királyság lakosai voltak, emiatt joggal várható, hogy az európai és az ameri-

8 A modern tudományról Spanyolországban: López Piñero, 1983.

9 Az erasmismusról és az irányzatokról: Bataillon, 1950; Rummel, 1989.

10 Ezekről az ellentétekről igen gazdag irodalom létezik. Lásd Las Casas válogatott műveit a *Biblioteca de Autores Españoles*ben és bevezetőjét, az Apológiát tőle és Sepúlvedától; valamint Bataillon és Hanke tanulmányait.

11 Vives ezt írta 1531-ben a portugál királynak címzett előszavában (*De disciplina*): „Ősei csodálatra méltó merészségről tettek tanúbizonyságot, amikor elhagyták Portugáliát, és kalandokra indultak új tengerek, új földek, soha eddig nem látott új csillagok felé. (...) Megmutatták nekünk az ég útjait és a tengereket, melyekről még soha sem hallottunk, és amelyeknek még csak nevük sem volt az emberi nyelvben, és felfedték nekünk mesés és csodás életű barbár népek és nemzetek létezését, melyek hatalmas gazdagsággal bírtak, és mi lelkes szemekkel néztük. Ezekkel a csodás felfedezésekkel megnyílt az emberiség számára az egész világ. Valójában nem létezik olyan tudatlan ember, aki azt gondolná, hogy az eget is elhomályosító mítikus hősök hírneve összehasonlítható lenne ezekkel az új portugálokkal.” Idézi: Schwartz Lerner, 1992. 53. „V. Károly korának humanistái kedvezően fogadták a monarchia egyetemes és messianisztikus felfogását, mely kiemelte a Gondviselés szerepét a felfedezésben, igazolva így az újonnan felfedezett területek bekebelezését.” Uo. 52.

12 Bartolomé Leonardo de Argensola írta Justus Lipsiusnak 1603-ban: „Mi, spanyolok, akiket üdvözölsz, mert élvezzük a békét, milyen gyümölcsöseit élvezzük, kérdezem magamban, hacsak nem a luxust, a fősვნისséget és más csapásait a békének, amelyek magukévá szoktak tenni egy lusta országot?” Lipsius válasza: „Elmondjam, őszintén mit gondolok? Megteszem, mert tudom, hogy véleményem egyezik sokakéval. Általatos legyőzve, legyőzött titeket az Új Világ és (...) meggyengítette régi erőtöket. Soha sem származott még más gyümölcs a gazdagságból.” Idézi: Schwartz Lerner, 1992. 64. Saavedra Fajardo 69. Empesája szerint (*Ferro et auro*) „a károk, melyek az Indiák felfedezéséből származtak, a mezőgazdaság és más termelő tevékenységek elhagyása volt”. Uo. 65.

kai (és általában az újvilági) civilizáció nagy találkozása mély és maradandó nyomokat hagyott a kasztíliai irodalomban.¹³ Ennek ellenére a témát illetően az Arany század spanyol irodalmában nagy a hallgatás. Nem foglalhatók össze hosszú listákon a témát taglaló művek címei, csoportosítani sem lehet őket különféle kritériumok szerint. Mi okozhatta a közönyt, az érdeklődés hiányát és az írók, költők passzivitását; a minimális számú, elszórt és pontatlan említéseket? Miért szorult Amerika folyamatosan a háttérbe, miért nem születtek új műfajok az Indiákról szóló krónikákat leszámítva? Miért kell nagyítóval keresni az amerikanizmusokat, az amerikai témát, a komikus *indiano*¹⁴ szereplőket a rövid színpadi művekben, egy-egy verses kötetcskében, negatív-szatirikus felhanggal, a néhány részletet az emlékiratokban, az elbeszélő költeményekben, középszerű komédiákban és apró említéseként a komolyabbakban: Lope de Vegánál, Cervantesnél, Quevedónál és Góngoránál?

Az amerikai őslakosok szinte egyáltalán nem jelentek meg, és ha igen, akkor csak másodlagosan, a kincsek, a növények és a földrajz varázslatos háttérében. Alakjuk nem vált típusúvá. Amerika lakosai hangzatos és érthetetlen szólamok, tollak, meztelen bőr és kannibál szokások képei közepette legtöbbször bálványimádók és ártatlan vademberek kusza egyvelegévé alacsonyodtak.

A témát taglaló irodalomtörténeti tanulmányok nagy többsége a színházzal foglalkozott, mivel léteznek olyan színpadi művek, melyeknek a címe vagy cselekménye szóba hozza az újvilági tartalmat, például Lope de Vega: *El nuevo mundo descubierto por Cristóbal Colón*, *El Brasil restituído*, *El Arauco domado* című munkái vagy Tirso de Molina trilógiája a Pizarrókról. Ezen művek nagy többsége azonban minőségében középszerű, és ráadásul a sajátos korabeli nemzeti mítosz iránti vágyak az árnyékában születtek, a közönségnek vagy magának a komédiaszerzőnek az igényei alapján (vagyis az alapján, amelyre a megrendelők szerződtették őket). Más darabokban az amerikai elemnek ugyan fontos szerepe van, de csak a drámai cselekményben – például egy személy hirtelen visszatér az Indiákról, és a cselekmény emiatt megváltozik.

A rendkívül termékeny Lope de Vega esete kiválóan alátámasztja a fentieket: gondosan követte krónikaforrásait, melyekből egyszerre többet felhasznált (López de Gómara, Cabeza de Vaca, Fernández de Oviedo, Juan de Ercilla stb.). A kutatás számára már nem ismeretlen az a kecsua–spanyol szöszedet, amelyet Lope arra használhatott, hogy színházában modellezze az indigenizmusokat. Ám ezek az elemek csak arra szolgáltak, hogy valószerűbbé tegyék műveit; gyorsan átfutott olvasmányokról volt szó. Ráadásul forrásait Lope de Vega esetenként megváltoztatta olyan új szavakat alkotva, melyek nem képezték a szöszedet részét.

Juan de la Cueva, a 16. század második felének híres drámaírója, aki 1574-től 1577-ig Mexikóban élt, egy barátjának írt episztolában dicsőítette az azték fővárost, az anyaországba való visszatérése után mégis a tradicionális kasztíliai tematikához kanyarodott vissza, elfeledve az Indiákat. Sőt írt egy eposzt (*Conquista de*

13 E rész alapja: Brioso Santos, 1999.

14 *Indiano*: aki az Indiákra utazik és meggazdagodva tér vissza Spanyolországba. *Indio*: őslakos, indián.

la Bética), amelynek semmi köze az Újvilághoz, noha azt a saját tapasztalatai alapján első kézből ismerte.

Ami a prózát illeti, a spanyol monarchiában egyáltalán nem születtek fiktív történetet tartalmazó, amerikai témájú művek. Megfigyelhetők az Indiákra történő utazások leírása, kisebb összefoglalók, de minimális környezetleírással. A pikaeszk regényben Amerika többször feltűnt, mint gazdasági jellegű kísértés.¹⁵ Általánosságban azonban mint helyszínt kerülték az amerikai kereteket. A költészetben az Újvilág általában a meggazdagodás motívumaként jelent meg.¹⁶

Az Aranyszázadban két nagy korszak különíthető el az Újvilág-tematika szempontjából: a 16. században főként elszórt, egyéni utalásokat találni (*La lozana andaluza*, *El Crotalón*, *El viaje de Turquía*, *La autobiografía de Enríquez de Guzmán*). Csak a 17. században jelent meg a komoly és tartós érdeklődés, az elmélyült foglalkozás Amerikával és annak gyarmatosításával kapcsolatban Cervantesnél,¹⁷ Suárez de Figueroánál, Góngoránál¹⁸ és Quevedónál.¹⁹ Megjelent az arany, az értékes fémek és a dekadencia motívuma.²⁰ Ekkor növekedett meg az amerikai export

15 „Caminábamos a Sevilla, [con mi mujer] (...) Cuando alá llegamos, con el deseo de aquellos peruleros y de ver nuestra casa hecha otra de la Contratación de las Indias, barras van, barras vienen, que pudiera toda fabricarla de plata y solarla con oro, ya me parecía verlos asobarcados con barras, las faltriqueras descosidas con el peso de los escudos y reales, todo para ofrecer a el ídolo. Con aquello me vengaba del que nos enviaba desterrados y entre mí le decía: »¡Oh traidor, que por donde me pensaste calvar te dejé burlado! A tierra voly de jauja, donde todo abunda y las calles están cubiertas de plata, donde, luego que llegue, nos vendrán a recibir con palio y mandaremos la tierra.«” Alemán: Guzmán de Alfarache. Segunda parte, III. 6.

16 „Mi bien es de las Indias combatido, / decid si el alma consintió en mi daño que el alma no la compra mortal precio.” Lope de Vega: *Rimas Humanas*. [84.] (Rimas soneto 47.) vv. 9–11., utalva egy gazdag riválisára Elena Osorio meghódítása kapcsán.

17 „Nem sok esztendővel ezelőtt Extremadura egyik helységéből, mint a tékozló fiú, fölkerekedett egy nemes szülőktől származó hidalgo, bejárta Spanyolország, Itália meg Flandria különféle vidékeit, és fecseglte az éveket, akárcsak a vagyonát. Időközben szülei elhaláloztak, öröksége elűszott, ő meg hosszas barangolás után Sevilla jeles városában állapodott meg, és ott bőséges alkalmat talált, hogy maradék vagyonkáját is elkótyavetyélgje. Látván, hogy pénzéből kikopott, barátja pedig még csak édeskevés akad, a sok sevillai éhenkórász orvosságára fanyalodott: elment Indiákra, mert Amerika volt Spanyolország sorsüldözöttjeinek oltalma, menedéke, lázadók temploma, gyilkosok búvóhelye, sipisták tanyája és szállásadója – a kártyások a hamisjátékost hívják sipistáknak –, feslett nőszemélyek csábító reménye, sokak közös csalódása és kevesek különös szerencséje.” Így kezdődik Cervantes: A szerelemföltő aggastyán. <http://mek.oszk.hu/06800/06817/06817.htm#11>. Fordította: Benyhe János.

18 Vitairat a hajózások ellen: Luis de Góngora: *Soledades*. Lásd: Góngora y Argote, 1986. 366–502.

19 *Mindenek órája*, XXVI. fejezet. Egy araukán őslakos szól a hollandokhoz: „Ha elveszik attól az Indiákat, aki tőlünk elvette, sokkal inkább őrizkednünk kell tőletek, mint tőlük! Így hát figyelmeztetek: Amerika egy gazdag és gyönyörű ringyó, aki hűtlen volt a férjeihez, nem lesz hú a tolvajaihoz. A keresztények azt mondják, hogy az ég megbüntette az Indiákat, mert bálványt imádtak; mi indiánok azt mondjuk, hogy az égnek meg kell büntetnie a keresztényeket, mert imádják az Indiákat.” Idézi: Schwartz Lerner, 1992. 67.

20 Gracián: *Criticón*. Második rész, Harmadik fejezet: Az arany és az ezüst börtöne. A franciák panaszkodnak a Szerencse előtt a spanyolok szerencséjére: „Dísteles las unas y las otras Indias, (...) Todo para ellos y nada para nosotros, ¿cómo se puede tolerar?” A Szerencse válasza: „¿Cómo que no os he dado Indias, esso podéis negar con verdad? Indias os he dado y bien baratas, y aun de mogollón, como dizen, pues sin costaros nada. Y si no, decidme, ¿qué Indias para Francia como la misma España? Venid acá: lo que los españoles executan con los indios ¿no lo desquitáis vosotros con los españoles? Si ellos los engañan con espejillos, cascabeles y alfileres, sacándoles con cuentas los tesoros sin cuento, vosotros con lo mismo, con peines, con estuchitos y con trompas de París ¿no les volvéis a chupar a los españoles toda la plata y todo el oro? Y esto, sin gastos de flotas, sin disparar una bala, sin derramar una gota de sangre, sin labrar minas, sin penetrar abismos, sin

jelentősége is: a csokoládé, a dohány és más termékek elárasztották a gazdagokat, és az ezekre történő szatirikus jellegű utalások divattossá váltak valamennyi irodalmi műfajban.²¹ Az *indiano* figurája bizonyos állandó pszichológiai és egyéb jellegzetességeket vett fel.²² Ám fontos megjegyezni, hogy az irónia és a szatíra sok esetben a görög-római irodalom sajátos jellemzője is,²³ mint sajátos attitűd a polgárság és a nemesség meggazdagodásával szemben.²⁴

Már bemutattunk néhányat azon okok közül, amelyek lassították az Újvilág okozta és gerjesztette változások kibontakozását az Óvilágban. Spanyolország esetében mindehhez hozzáadódnak további tényezők is. Egyrészt ugyanis a hódítók nem tartoztak hazájuk történelmének hősei közé. A nemesi vérvonal gyakori hiánya és a közmondásos kapzsiságuk gátolta a társadalmi elismertség kivívását. A Don Quijote híres hőskatalógusa nem említi egy amerikai hódítót sem, arra a 19. századig kell várni.²⁵ Másrészt sok jelentős művet, főként gazdasági okokból egyáltalán nem publikáltak: Sahagún Amerikát leíró művei például a 19. századig nem jelentek meg. Harmadrészt a hódítást a jogszerűség kérdése körül támadt hatalmas nyugtalanság kísérte. Kezdetét vette a fekete legenda kialakulása a pénzéhes, kegyetlen és kapzsi spanyolokról, amely kép elterjedését az európai országok, főként Spanyolország tradicionális vetélytársai is támogatták. Negyedrészt a felfedezők és a hódítók között nem voltak jelentős mecénások. Végül, az Aranyszázad íróinak – és üzletembereinek, közéleti személyiségeinek – túlnyomó része sohasem látogatta meg az Újvilágot.

Következtetésként elmondható, hogy az írók az esetek többségében Amerika megjelenítését arra használták, hogy egzotikus hangulatot kölcsönözzenek a műveiknek, vagy pedig valamely ironikus megjegyzés, esetleg kritika megfogalmazásához használták ürügyként. Az információ, amellyel a korabeli szövegek szolgáltak, egyáltalán nem alkalmasak arra, hogy Amerika egzakt, valóság-hű képe rekon-

despoblar vuestros reinos, sin atravesar mares. (...) Creedme que los españoles son vuestros indios, y aun más desatentos, pues con sus flotas os traen a vuestras casas la plata ya acendrada y ya acuñada, quedándose ellos con el vellón cuando más trasquilados.” Gracián, 2001. 332–333.

21 Quiñones de Benavente *Condes fingidos* című bohózatában: „Porque eran tomadores de tabaco; / que son cosas muy sucias y muy feas / en cada rostro haber dos chimeneas.” Idézi: Romera Castillo, 1992. 123. Quiñones másik híres bohózatában, a Don Gaíferosban: „Írreme por mesones y por ventas. / Plegue Dios que un indiano te maltrate / haciéndote beber el chocolate, / y algún sucio bellaco / por fuerza te haga estornudar tabaco.” Uo. 124.

22 Don García azt hazudja egy hölgynek, hogy *indiano*. Don García: „Más de un año que por vos / he andado fuera de mí?” (...) Jacinta: „¡Buena a fe! / ¿Más de un año? Juraré / que no os vi en mi vida yo.” Don García: „Cuando del indiano suelo / por mi dicha llegué aquí / la primer cosa que vi / fue la gloria de ese cielo.” (...) Jacinta: „¿Sois indiano?” Don García: „Y tales son / mis riquezas, pues os vi, / que al minado Potosí / le quito la presunción.” (...) Jacinta: „¿Y sois tan guardoso / como la fama los hace?” Don García: „Al que más avaro nace, / hace el amor dadivoso.” Jacinta: „¿Luego, si decís verdad, / preciosas ferias espero?” Don García: „Si es que ha de dar el dinero / crédito a la voluntad, / serán pequeños empleos / para mostrar lo que adoro, / daros tantos mundos de oro / como vos me dais deseos.” Alarcón: *La verdad sospechosa*. vv. 483–512. (A szerző 1580 körül született, Mexikóban, csak 1613 táján költözött végérvényesen Spanyolországba. Ez a mű 1620-ból való.)

23 Romanos, 1992. 47.; Schwartz Lerner, 1992. 69–70.

24 Romanos, 1992. 49.

25 Cervantes: *Don Quijote*. I., XLIX. fejezet.

struálható legyen. Szegényes és felületes benyomást keltenek, többé-kevésbé a valószínűség látszatával, ami azonban nem mindig koherens a részleteket illetően, ráadásul több szűrőn keresztül jutott el az eredeti forrástól az olvasóig. Nem reprodukcióról volt tehát szó, hanem egy művészi, alkotó folyamat eredményéről, melyet a közönség vagy az olvasó könnyen képes volt amerikai valóságként azonosítani. Ez a kép azonban inkább a reneszánsz és a barokk struktúráit és képzeletvilágát tükrözte, mint magát az Indiákat.

Az Aranyszázad epikus-történeti költészete

Sok kritikus foglalkozott azzal a problémával, hogy miközben az Aranyszázad irodalmi művei (színművek, regények, lírai költészet) világszínvonalúak, az epikus költészetről ez nem mondható el, vagyis nem léteznek olyan gigászok, mint Ariosto, Camões, Tasso vagy Milton. Sőt a 19. században voltak, akik azt állították, hogy a spanyol irodalomban nem is léteznek epikus költemények.²⁶ Általánosságban inkább a kimagasló művek hiányoznak, a kritikusok pedig a korabeli és ókori-középkori minták szolgálai utánzására, az erő és az eredetiség hiányára, a szerkezeti hibákra, a nem megfelelő időmértékekre és az elbeszélő költemények ridegségére hívták fel a figyelmet.²⁷ Pedig magában az országban is komoly hagyománnyal rendelkezett a műfaj (középkori eposzok és románcok). A színházi művekben is sok történelmi témával találkozhatott a korabeli néző, hiszen a kor Spanyolország virágkora, számos háborúval, dicsőséges hódítással, korszakalkotó hadi és kulturális teljesítménnyel.²⁸

Ha a középszerűség okait keressük, arra a végkövetkeztetésre juthatunk, hogy a géniuszok hiánya mellett a konkurencia is feleslegessé tette epikus költemények írását. Azaz az Aranyszázad más jellegű epikus megnyilvánulásai, a románcok, a korábban már említett színház, együtt az új műfajjal, az Indiákról szóló krónikákkal, kielégítették a közönség hatalmas – s mint látni fogjuk, egyre növekvő – igényét.²⁹ Pierce elismerte, hogy az elbeszélő költemények nagy részének alacsony a színvonala, meglátása szerint ugyanakkor a *La Christiada* Hojedától, a *Bernardo* Balbuenától és az *Araukána*, vagyis az *Araukánok könyve* Ercillától az irodalom legnagyobbjai között foglalnak helyet, annak ellenére, hogy nem érik el az európai kortárs remekművek szintjét. A többi elbeszélő költeménynek is vannak magasabb minőségű részei.³⁰

Az antik és modern elméletek és előírások szerint az eposznak mint műfajnak szigorú szabályai voltak: így többek között verselési szabályok (a spanyol nyelv

26 Rosell, 1945. 13. „Valódi epikus költemény egy sem létezik a spanyol irodalomban: ez tagadhatatlan igazság, valamennyi kritikus alátámasztja, és emiatt újabb bizonyítékokra sincs szükség.”

27 Alborg, 1970. 937. A műfaj történetének kritikai összefoglalása: Pierce, 1961. 17–209. Az *Araukánát* illetően a költemény emlegetett hibái: az egyetlen hős hiánya, nincs általános terv és forma, monoton és túl hosszú.

28 Alborg, 1970. 937.

29 Alborg, 1970. 937–938. Egy másik okot is említ: „irodalmunk főbb megnyilvánulásainak lényegében populáris jellegét”, ami miatt egy emelkedett forma, az epika nem találta helyét az irodalmon belül. Ezt az állítást legalábbis az *Araukána* esetében egy másik fejezetben kétségbe vonom.

30 Pierce, 1961. 10.

esetében ilyen például a nyolcsoros – *octava real* – verselés), illetve az epikus felépítés (kezdési formulák, moralizáló kitérők, isteni beavatkozás, mágikus és mitologikus világ, hős főszereplő, a cselekmény egysége, harci és szerelmi téma, seregszemle, fegyverzetek leírása, retorikus szófordulatok stb.).³¹

Ami a mintákat illeti, Vergilius *Aeneise*, Tasso *Megszabadított Jeruzsáleme*, Ariosto *Eszeveszett Orlandója* váltottak ki nagy hatást Spanyolországban; Ercilla esetében a *La Pharsalia* is Lucanustól.³² A korban sok spanyol fordítás forgott Homérosz, Vergilius, Lucanus, Ariosto, Camões, Tasso és mások műveiről.³³

A fentiek mellett is – vagy azok ellenére – a korban 200 epikus költeményt publikáltak a spanyol monarchiában, ami tekintve a művek rendszerint igen bő terjedelmét, nagy számnak tekinthető. Számuk több, mint Angliában vagy Franciaországban, Itália termékenységevel vetekszik.³⁴ Ehhez hozzájárult a műfaj Arisztotelész *Poétikája* óta létező hatalmas presztízse.³⁵ A műfaj, a lovagregényekhez és a komédiákhoz hasonlóan, nagyon is gazdag tehát művekben. Születtek továbbá változó minőségű, főleg történelmi, de emellett vallási, fiktív, burleszk és újvilági témájú (utóbbiból körülbelül 20 darab, főleg Chile, Mexikó és Peru meghódításáról) munkák is, így Krisztus életéről, a Franciaország elleni háborúkról, középkori hőstettekről, V. Károlyról, Don Juan de Austriáról.³⁶ Lope de Vega is több epikus költeményt írt.³⁷

Ercilla és az Araukánok könyve

Alonso de Ercilla y Zúñiga (1533, Madrid–1594, Madrid) nemes szülők hatodik gyermekeként született, apja tagja volt a kasztíliai Királyi Tanácsnak, anyja II. Fülöp húgait, doña Juana és doña María infánsnőket szolgálta. Ercilla már 15 évesen elkísérte apórként Fülöp herceget a monarchia nem spanyol anyanyelvű országaiba. Később, a herceg udvarában a művelt humanista nevelő, Calvete de Estrella oktatta, ezt követően királyi krónikás lett. Reneszánsz-humanista neveltetése miatt Vergiliust, Lucanust és a Bibliát olvasta, jól ismerte a római történelmet, valamint az itáliai költőket, Dantét, Petrarcat, Boccacciót, Ariostót és társait. 1554-ben éppen Londonban tartózkodott Fülöp kíséretében, amikor megérkezett az araukánok által megölt Pedro de Valdivia perui alkirály halálhíre. Andrés Hurtado de Mendoza személyében Fülöp új alkirályt nevezett ki Peruba és új kormányzót, Jerónimo de Alderetét Chilébe.

Ercilla engedélyt kapott, hogy Amerikába utazhasson velük, döntésében egy szerencsétlenül alakult szerelmi kaland is közrejátszott. 1556-ban megérkezett

31 Lásd az eposzi kellékeket részletesebben és példákkal a latin-amerikai epikus költeményekben: Piñero Ramírez, 1992. 169–183.

32 Pierce, 1961. 9–12.

33 Pierce, 1961. 367–374. B függelék: *Traducciones españolas de epopeyas antiguas y coetáneas en los siglos XVI y XVII.*

34 Pierce, 1961. 213.

35 Piñero Ramírez, 1992. 161–162.

36 Alborg, 1970. 941–957.

37 Pierce, 1961. 13.

Amerikába, de áprilisban Alderete kormányzó meghalt. Az araukánok elleni büntető expedíció – melyben 1557 júniusa és 1558 vége között Ercilla is részt vett – vezetésével a perui alkirály fiát, García Hurtado de Mendozát bízták meg. Ercilla különböző vitás helyzetek miatt többször is kellemetlen helyzetbe került Mendozával szemben, ami miatt halálra is ítélték, de az utolsó pillanatban egy nő közbenjárására megmenekült. Több évig Limában élt, 1563-ban tért vissza Spanyolországba, ahol Fülöp királyt szolgálta. Ercilla a chilei araukán háborúban történt részvételétől kezdve (1557) lényegében haláláig, évtizedeken keresztül írta a költeményét, a *La Araucanát*, amelynek első részét 1569-ben publikálta, és munkájával rögvest hírnevet is szerzett magának. 1571-ben a Szent Jakab Lovagrend lovagjává ütötték. A következő években bejárta egész Európát és folytatta művét. 1578-ban megjelent az *Araucána* második része. Ezt követően azonban egy kényes diplomáciai küldetés kudarca miatt elveszítette Fülöp kegyét és az udvari karrier lehetőségét. 1582-ben, Portugáliában megismerte Cervantest, aki ekkor még katona volt. 1583-tól cenzorként dolgozott Madridban, a kor irodalmi életének központi alakjaként. 1589-ben jelent meg az *Araucána* harmadik része. Utolsó éveiben Portugália meghódításáról szóló költeményéhez készített strófákat.³⁸

Az araukán (*araucano* jelentése: zavaros víz) kifejezés Ercilla találmánya Arauco chilei tartomány indiánjaira. Később a név a déli indián törzsek elnevezésévé vált. Ma az antropológiában azokat az indiánokat nevezik így, akik az araukán vagy *mapuche* nyelvet beszélik. A különböző törzsek sohasem alkottak politikai egységet. Az araukán nyelv nyelvészetileg független, törzsenként eltérő dialektusokkal rendelkezik. Az ipar, a kézművesség és az anyagi kultúra az araukánoknál hasonló a Közép-Andok területén élő törzsekéhez, míg a társadalmi, vallási, politikai berendezkedés az argentin pampák vadászaiéhoz közelít. Amikor a spanyolok Amerikába érkeztek, az araukán lakosságot félmillió és egymillió közötti létszámmra becsülték.

Az araukánok alacsony termetűek (a férfiak 159–168 centiméter közöttiek, a nők 143–148 centiméteresek), az arcuk gömbölyű, a mellkasuk széles és erős, a karjaik és a lábaik rövidek és erősek, a bőrük a kontinens többi törzséhez képest nagyon világos, a hajuk sötét. A lakosság kis rokoni közösségekben élt. Ezekben a közösségekben 3–8 egy vérvonalból származó család élt együtt, több vérvonal alkotott egy kerületet. Egy araukánnak annyi felesége lehetett, amennyit meg tudott fizetni és el tudott tartani. A vének tanácsa segítette a döntéseiket. A törzs élén a főnök állt, aki számíthatott a kerület többi törzsfőnökének a segítségére. Ezek a törzsfőnökök bírák és hadvezérek voltak, általában gazdagabbak, mint a törzs tagjai. Nem volt joguk adót kivetni vagy engedelmességet kérni. A legfontosabb döntéseket a tanács hozta: a házasságokban, a perekben és a háborús ügyekben. Összehasonlítva más prekolumbián amerikai kultúrákkal, az araukánoké demokratikus rendszernek számított; a hódítókkal szembeni sikeres ellenállásuk egyik oka is az lehetett, hogy nem volt egyetlen központjuk és vezérük, mint az inkáknak, illetve az aztékoknak.

A legfontosabb araukán fegyverek a nyilak vagy a *pulquí* voltak, a *huasquinak* nevezett lándzsa (4-5 méteres *quila* nádból készült, tűzben edzették és a hegyét el-

38 Morínigo, 1979. 7–14.; Íñigo Madrigal, 1982. 189.

látták egy hegyes kővel vagy csonttal), a buzogány, a nádlaszó, ami a lovasok ledöntésére szolgált, a parittyá és a *laques*nek nevezett hajítógolyók (kerek kövek). Ugyanakkor gyorsan alkalmazkodtak az óvilági fegyverekhez és harcmodorhoz: az 1560-as évtizedben már nagyon jól kezelték a spanyol fegyvereket, főleg a lőfegyvereket, és kiváló lovasok voltak. Erős építményeket készítettek fatörzsekből, melyeket álcázott vizesárvokkal védtek. A hadifoglyokat megkínózták és megölték. Élelmük alapja a kukorica volt, természetek még *quinoát*, babot és krumplit is.

A partokon halásztak. Az állattartást illetően: a legfontosabb állatuk a *hueque* vagy birka volt. Bár nem jeleskedtek a fazekasságban, kosárkészítésben vagy fémművességben, eredményesek voltak takarószövésben és az övek látványos díszítésében. Vallásuk erősen animista jellegű volt. A sámán-papok a teremtő Legfőbb Lényhez imádkoztak, és vért áldoztak a jobb termés és az egészség érdekében. Imádták még a természeti katasztrófák istenségét, és volt több szellemük is, beleértve a Napot. Rítusaik alkalmi jellegűek voltak, nem követték a mezőgazdasági ciklusokat. A vallás összefonódott az orvoslással és a mágikus tárgyakkal. Halottait eltemették. A legjellemzőbb ruhadarabjaik a *chamall*, a *chiripa*, a *makuñ* (poncho), a *kopam* és az *ekull* (ükella) voltak. Gyakorolták a *chuecát* (gyeplabdához hasonló játékot). Tetoválták és a harcokra kifestették magukat.

Az Inka Birodalom meghódítását követően 1535 és 1537 között Diego de Almagro embereivel felderítette Chile területét egészen a Maule folyóig. 1540 és 1541 között Pedro de Valdivia 150 emberrel meghódította Chile nagy részét, 1541-ben megalapította Santiago városát és bevezette a komturi adó rendszerét. 1553-ban a tucapeli csatában a felkelt őslakosok, miként arról már fentebb esett szó, megölték Valdiviát. Francisco de Villagrán és García Hurtado de Mendoza hiába próbálták elfojtani a felkelést, a harcok 1598-ig folytatódtak a spanyolok és az araukánok között. 1598-ban az araukánok megölték Martín García de Loyola kormányzót és lerombolták a Bío-Bío folyótól délre eső spanyol településeket. A spanyolok ennek ellenére nem hagyhatták el a területet stratégiai jelentősége (a Magellán-szoros) miatt. 1603-ban Madrid állandó hadsereget telepített Chilébe.³⁹

Ercilla nyolcsoros – *octava real* – strófában írta a *La Araucanát*, amely három részből, 37 énekből áll (az Első rész 15, a Második rész 14, a Harmadik rész 8 énekből).⁴⁰ Nem meglepő, hogy a mű nem homogén. Az élete során publikált kiadásokban számos korrekció található. Az Első rész előszavában maga vet fényt a megírás körülményeire: sokszor levél- és bőrdarabkákra írta a verssorokat. A szerző történetének második részében, a XVI. énekben lép be mint tanú. Azt megelőzően a háború addigi eseményeit írta le. Bizonyos, hogy mielőtt megérkezett Chilébe, nem állt szándékában írni a témáról.⁴¹ Vitatott kérdés, hogy a munka mekkora részét írta

39 A spanyol hódítás korából származó történelmi források: Góngora Marmolejo, 1960; Marino de Lobera, 1960. Az *Araucána* e két forrásának két összehasonlító elemzése: Dumas, 1965. Lásd még: HSAI, 1946. 42–44., 130–132., 318, 690–713., 739.; CHLA, 1984. 106–108.

40 Morínigo, 1979. 41–61.

41 Egész életében csak az *Araucanát* írta és még néhány költeményt. Nehéz egyetérteni azzal a véleménnyel, mely azt mondja, hogy Ercilla nagy költő lett volna az araukán háború nélkül is. Florit, 1967. 54. „*Micsoda lírai költő (...) meghódította volna Spanyolországot, ha don Alonso de Ercilla nem*

Amerikában és mekkorát Európában. Az *Araukána* három részre osztása egyértelműen a későbbi, európai szerkesztésnek köszönhető. A költemény csonka maradt, mert a királyi udvartól nem kapta meg a várt támogatást, és az araukán indiánok lázadásai sem fejeződtek be a költő haláláig. Elképzelhető, hogy a szerző folytatni szeretete volna a művét.⁴²

A költemény fő témája kezdetben a háború: csaták, egyedülálló hősök tettei, viták és a kapitányok lelkesítő beszédei váltják egymást mindkét fél oldalán. Ercilla a klasszikus hagyományokat követte, amikor megénekelte a különböző népek, kultúrák és vallások összeütközését.⁴³ Később a monotonitást megtörik a szerelmi szálak.⁴⁴ Ezeket Ludovico Ariosto *Eszeveszett Orlandójának* alakjai és jelenetei inspirálták.⁴⁵ A változatossághoz hozzájárulnak a nemzeti események, például az 1571. évi lepantói csata leírása,⁴⁶ illetve Vergilius és Petrarca hatására a természet és a helyi földrajzi környezet bemutatása is.⁴⁷

A kritikusok, ideértve Racine-t,⁴⁸ López de Sedanót⁴⁹ és Friedrich von Schlegelt,⁵⁰ évszázadokon keresztül a valószerűség túlhangsúlyozását hozták fel az *Araukána* legnagyobb hibájaként; úgy vélték, hogy egy szinte történelmi leírás, művészi érték nélkül. Költeményében, csakúgy, mint az Előszóban, Ercilla számos alkalommal megjegyezte, hogy története megfelel a valóságnak, gondos vizsgálódásokat végzett a szereplők, az őslakosok és a hadi események bemutatása előtt. Aggodalmát fejezte ki amiatt, hogy története valóságosságát kétségbe vonhatják.⁵¹ Tudható, hogy a szerző perui és talán spanyolországi társaitól is szerzett információkat az araukánokról és a háborús eseményekről.

A gondosabb vizsgálat azonban azt mutatja, hogy a fentieket is figyelembe véve az *Araukánok könyve* versszakainak csupán hatodrésze valóban tanúbizonyosszerűen igaz. A kitalált szerelmi epizódok, a történelmi események, melyeknél nem volt jelen, az araukánok életének leírása (ideértve a haditanácsait, vitáikat és szónoklataikat), vagyis a legtöbb történelmi, fiktív, földrajzi, sőt etnográfiai kitérő a szerző fantáziájának a szülötte, vagy másodlagos forrásból származik. Ercilla természetesen inkább költő volt, mint történész, és megállapításai költeménye valószerűségéről inkább költői attitűdnek tekinthetők. Mégis hangsúlyozandó, hogy a költe-

utazott volna Chilébe, és Spanyolországba való visszatérése után nem kötelezte volna el magát amellet, hogy folytassa költeményét.”

42 Lerner, 1991. 131.

43 Ercilla: *La Araucana*. Canto I., octava 1., vv. 1–2., 5–8. (= I/1, vv. 1–2., 5–8.) és I/10., vv. 7–8.

44 Ercilla: *La Araucana*. XV/1., vv. 1–4.

45 Ercilla: *La Araucana*. XX/27–79., XXI/5–12., XXVII/61., XXVIII/4–28., XXXIII/78–83.

46 Ercilla: *La Araucana*. XXIII/76–87., XXIII (XXIV)/1–96.

47 Az *Araukána* irodalmi forrásairól lásd: Schwartz Lerner, 1972.

48 „Ce poete (...) n'est ni boursoufflé dans son style, ni évaporé dans ses pensées, mais il écrit sans art. Il raconte les faits en historien, il décrit les lieux où il a été voyageur.” Pierce, 1661. 52–53.

49 Pierce, 1961. 55.

50 „Es hat dieses erste epische Gedicht der Spanier einzelne poetische Stellen und Schönheiten in Menge, aber im Ganzen ist es zu sehr nur eine versifizierte Reisebeschreibung und Kriegsgeschichte.” Schlegel, 1815. Idézi: Pierce, 1961. 107.

51 Ercilla: *La Araucana*. XII/69–71., XXXVI/20. A valószerű és a költői az *Araukánában*: Morínigo, 1979. 15–27.

mény kortárs eseményekről szól, és kortársaihoz képest nagyon sok autentikus részletet tartalmaz. A költő túlzóan és terjedelmesen írt saját hőstetteiről is, mintha a győzelmekben nagy része lett volna, elsősorban azért, hogy felhívja a király figyelmét szolgálataira.

Kitalációit és túlzásait illetően azonban Ercilla sohasem lépte túl a valóság határait, szemben a lovagregényekkel, vagy ha igen (csodás megjelenések, vagy Fitón barlangja), akkor az olvasó számára egyértelmű, hogy fiktív eseményekről van szó.⁵² Az ágyúkról például hallgatott: ez a hadi eszköz összeegyeztethetetlen az eposz műfajával, ahol a harcosok egymással szemben harcolnak.⁵³ Ami az amerikanizmusokat illeti, Ercilla indián szókincse nem haladta meg a két tucat szót.⁵⁴ A helynevek és hangutánzó nevek többé-kevésbé torzítottak. Egyes nevek saját találmányai (Galvarino, Regno, Fitón) vagy araukanizáltak (Guacolda, Tegualda, Glaura). Mindössze három valóban araukán szó található a műben: Eponamón, Apó, Pillán. A kevés indián névszó pedig, amelyet használt (cacique, arcabuco, bejuco, maíz, caimán, tiburón, petaca, piragua, yanaconas, mita, paco, vicuña, curaca stb.), az Antillákról, Közép-Amerikából, Mexikóból vagy Peruból származott. Teljességgel kimaradtak a fák, az élelmiszerek, a ruhák, a fegyverek, a gyógyszerek nevei az autochton élet leírásában, az indián főnökök beszédeiben, az araukán szerelmi történetekben. Az indián fegyverek esetében – csakúgy, mint az állatneveknél – európai neveket használt, például a jaguár vagy puma helyett tigris vagy oroszlánt írt.⁵⁵ Mindez természetesen következett reneszánsz neveltetéséből is: egy költő nem krónikás, hanem udvari ember, aki válogatott közönséghez szólt, élükön magával a királlyal.

Némileg meglepő módon Ercilla véleménye a hódítás jogszerűségéről és az indiánok emberi tulajdonságairól hasonlít az őslakosok egyik legismertebb támogatója, Bartolomé de las Casas hozzáállásához. Művében ugyan a „barbárok” nem ismerik Istent, de nem alávalóbbak, vagy kevésbé civilizáltak és értelmesek, mint a hódítók,⁵⁶ ugyanakkor féktelenek, állhatatosak, szabadság- és függetlenség-szeretők, néha kegyetlenek, embertelenek és vérszomjasok, méltó ellenfelei a spanyol hódítóknak, azok felsőbbrendűségét soha nem vonva kétségbe.⁵⁷ A konkviszta kiváltó okát a keresztény vallás kiterjesztése helyett a puszta érdekekben látta, de ezt a véleményét az őslakosok szájába adta.⁵⁸ Ne feledjük, hogy Las Casas hívének lenni egyúttal a gyarmatosítók, a kereskedelmi megbízottak, a gyarmati adminisztráció és a korona érdekeinek kritikáját is jelentette.⁵⁹

Az Előszó igen jelentős részében Ercilla a saját, őslakosokkal szembeni hozzáállását igazolta, ami azt mutatja, hogy védekeznie kellett műve kiadásakor:

52 Íñigo Madrigal, 1982. 199. 52. jegyzet.

53 Dumas, 1965. 747.

54 Az amerikanizmusok az *Araukánok könyvében*: Morínigo, 1979. 93., 97.

55 Ercilla: *La Araucana*. XVI/37., v. 3.

56 A „vadember” fogalmához: Céspedes del Castillo, 1983. 227–228. Lásd még: Ercilla: *La Araucana*. XI/58., vv. 5–8.

57 Ercilla: *La Araucana*. I/47., v. 7., illetve lásd még az Előszót az Első részhez, illetve VII/48.

58 Ercilla: *La Araucana*. XXIII/13., II/30., vv. 1–4. és XXXIII (XXXIV)/55., XXIII/11. Lásd még: Mejías-López, 1995. 213.

59 Íñigo Madrigal, 1982. 193. 22. jegyzet.

„És ha valaki úgy gondolja, hogy némiképpen az araukánok oldalára hajlok dolgaik és bátorságuk iránt nagyobb megértést mutatva, mint amennyi efféle barbároknak kijár, vegye észbe, hogy ha neveltetésüket, szokásaikat, harcmódorukat és annak gyakorlását tekintjük, látni fogjuk, hogy nem sokan múlják felül őket.”⁶⁰

A szerző bizonyosan tájékozott volt a hódításról szóló politikai-ideológiai viták tekintetében: például akkortájt járt az anyaországban, Valladolidban, amikor éppen befejeződtek a híres viták Sepúlveda és Las Casas között. Ezenfelül Gil González de San Nicolás szerzetes, Las Casas barátja, Francisco de Vitoria tanítványa az 1550-es években Limában élt, ahol az indiánok jogaival foglalkozott, és sokat prédikált a katonáknak, talán Ercillának is. Emiatt a kormányzó Chiléből Limába helyezte. Az alkirályságba történő visszatérése során Gil szerzetes Ercilla seregével tartott, aki éppen akkor hagyta el Chilét. Talán személyesen is beszélgettek a hódítás körüli kérdésekről.⁶¹

A közönség az Aranyszázadban

Az *Araukánok* könyve óriási népszerűségnek örvendett a spanyol aranykorban. Egészében vagy részeiben huszonegyszer adták ki 1569 és 1632 között, és tizennyolc alkalommal 1569 és 1598 között. A többi epikus költeményt csak egyszer-kétszer, de jó, ha megértek akár egy kiadást is.⁶² Cervantes⁶³ ugyanúgy ünnepelte a művet, mint Lope de Vega.⁶⁴ Már az első kiadást követő évtizedekben megjelent két fordítása, egy angol és egy holland, bár nem művészi, hanem inkább didaktikai és politikai céllal.⁶⁵ Az *Araukánának* több folytatása és utánzata is született.⁶⁶ Volt, hogy együtt adták ki ezeket, mint a IV. és az V. részt az 1733. évi kiadásban. Ez az egyetlen spanyol epikus költemény, amely túlélte a századok és az ízlések változását napjainkig.⁶⁷

A kor többi bestsellerét illetően a 16. század folyamán nagyon népszerűnek számítottak a 15. század és a 16. század elejének a művei: a *Celestina*, *A szerencse labirintusa*, *Aesopus* műveinek fordításai, *Jorge Manrique* költeményei, *A szerelem börtöne* és az *Amadís*. Az Aranyszázad sikerlistáján az első helyet a *Celestina* foglal-

60 Előszó az Első részhez.

61 Mejías López, 1995. 197–199.

62 Pierce, 1961. 327–362. Függelék: *Catálogo crónológico de poemas publicados entre 1550 y 1700*.

63 „– Y aquí vienen tres, todos juntos: *La Araucana*, de don Alonso de Ercilla; *La Austríada*, de Juan Rufo, jurado de Córdoba, y *El Monserrato*, de Cristóbal de Virués, poeta valenciano. – Todos esos tres libros – dijo el cura – son los mejores que, en verso heroico, en lengua castellana están escritos, y pueden competir con los más famosos de Italia: guárdense como las más ricas prendas de poesía que tiene España.” Cervantes: *Quijote*. I., cap. VI., el famoso escrutinio.

64 „Don Alonso de Ercilla / tan ricas Indias en su ingenio tiene, / que desde Chile viene / a enriquecer las musas de Castilla, / pues del opuesto polo / trajo el oro en la frente, como Apolo; / porque después del grave Garcilaso / due Colón de las Indias del Parnaso.” Vega: *Laurel de Apolo*, 1630. Idézi: Íñigo Madrigal, 1982. 200.

65 Pierce, 1961. 23–25.

66 Íñigo Madrigal, 1982. 200. 61. jegyzet.

67 Pierce, 1961. 375–378.

ta el, aztán a *Guzmán de Alfarache* és a *Diana*, majd az *Amadís* következett (amely folytatásaival együtt az első helyet foglalná el), *A szerelem börtöne* és a *Don Quijote*, ez utóbbi két tucat kiadással. Igen népszerű művek még a *Marcus Aurelius Guevartól* és *A granadai polgárháború* Ginés Pérez de Hitától. A költészetben az *Araukánok könyve* áll az első helyen, aztán Garcilaso, Juan de Mena, Aesopus már említett fordításai és Vergilius *Aeneise*.⁶⁸

A nyomtatást csak a 15. század közepén találták fel, ezt követően még több évszázadon keresztül tovább élt a kézirat, nemcsak a költemények esetében, hanem hosszabb műveknél is, mint ahogy azt a *Don Quijote*-ba illesztett novellák is bizonyítják.⁶⁹ Sok költemény és színdarab a mai napig is csak kéziratban létezik, noha egy valóban népszerű mű csak ritkán maradt meg így. Szokás volt akkoriban, hogy a költők elküldték egymásnak nemcsak a rövidebb, de a hosszabb költeményeiket is, barátoknak és más költőknek, hogy kikérjék véleményüket.⁷⁰

Ezeknek a kéziratoknak a másolatai és a másolatok másolatai természetesen sok hibát tartalmaznak, de ahogyan az a középkori irodalom esetében is történt, a másolatok nem elsősorban arra szolgáltak, hogy megőrizzék a művet az utókor számára, hanem hogy élvezzék, használják és olvassák azokat. A korban a lakosság nyolcvan százaléka nem tudott sem írni, sem olvasni. A kivételek közé az egyháziak, a nemesek, egyes kézművesek, illetve mesteremberek és értelmiségiek, hivatalnokok, tanárok, jegyzők, ügyvédek, orvosok, építészek, festők, kereskedők és középosztálybeli hivatalnokok tartoztak.⁷¹ Ennek ellenére a nagyközönség is hozzáfért a magasabb irodalomhoz az adott korban – a szóban terjedő irodalomról van szó, de nem a középkori értelemben vett szájhagyományról (románcok, énekek, mesék, közmondások), hanem az írott szövegek szóbeli terjesztéséről.⁷² A manapság jellemző csendes olvasás (magunkban olvasás), úgy tűnik, hogy a 18–19. század fordulójától terjedt el, addig a hangos és kollektív olvasási módot gyakorolták. Rendelkezésre állnak bizonyítékok arról, hogy művelt emberek egyáltalán nem voltak képesek magukban olvasni.⁷³

Ezenkívül, publikálni egy művet azt jelentette, hogy először a közönségnek adták elő. A kommunikáció társadalmi és csoportos jellegű volt, ünnepekhez, a színházhoz, a templomhoz kötődött, az improvizáció jelentős szerepével. A nagyközönség sokkal többet tudott, mint azt feltételeznénk; probléma nélkül követte a komédiákat, amelyek tele voltak bonyolult mitológiai és történelmi utalásokkal. Ugyanígy, figyelemmel kísérte a művelt költők köztereken előadott költeményeit.⁷⁴ A nyomtatás megsokszorozta az elérhető szövegek számát a hangos olvasáshoz.

68 A bestsellerekről: Blecua–Whinnom–Moll–Cruikshank, 1983. 90–91.

69 A kéziratokról: uo. 87–88.

70 „Amikor egy rövidebb lírai alkotásnál hosszabb műről van szó, a költők nyilvánosan olvassák fel műveiket vagy másolatokat küldenek a barátaiknak és megbecsült költőknek, hogy elismerésüket adják.” Uo. 88.

71 Salomon–Chevalier, 1983. 84.

72 Idézi: Frenk, 1997. 82. 2. jegyzet.

73 Uo. 7–38.

74 Quevedo azt írta a *La hora de todos* című művében: „Volt egy költő egy kis társaság közepén, és olvasott egy magas művészi értékű dalt, tele latin szavakkal és szakkifejezésekkel, záradékokkal és megjegyzésekkel, hogy a közönség akár áldozhatott volna is, éhgyomorra voltak. Elővette a negyedik szakaszt, és a mű

Minden nyomtatott vagy kéziratos darab újabb terjesztési lehetőséget biztosított: elegendő volt egy családban vagy egy közösségben csupán egyetlen ember, aki tudott olvasni, így bármely szöveg eljuthatott bárkihez.⁷⁵ A korban 70 ezer latin nyelven tanuló diákot tartottak számon az orvostudomány, teológia, jog, művészet területein, valamennyien ismerték a kor irodalmi konvenciója szerinti retorikai és poétikai szabályokat.⁷⁶ Ezenfelül néhány közvetítőnek nagyon jó memóriája volt, mint például a vak szereplőnek a *Lazarillo de Tormes* című pikareszk regényben. Azaz, adott esetben nem is volt szükség az írott szöveg fizikai jelenlétére. Vannak arra utaló jelek, hogy nem fiktív jellegű prózai műveket is hangosan és kollektív módon olvastak: Erasmus, Las Casas, Díaz del Castillo, Gaspar de Villagrá, Antonio de Guevara szövegeit, pásztorregényeket, novellákat és meséket.

Az írás is hosszú időn keresztül egy olyan kommunikációs közegnek számított, amely segítette az előadást vagy a hangos olvasást. Maga az írás is alkalmazkodott a hallgatókhoz: így a szavak hanghatása, a mozgás, a dinamika, az ismétlések, a szófordulatok, a ritmus, a párhuzamok, a kisebb egységek, kiszólások a befogadó felé.⁷⁷ A lovagregényekben előforduló rövidebb fejezetek azt a célt szolgálták, hogy elkülönülve olvashassák a mű egységeit.

Sok szövegben találhatjuk meg az „olvasni” és a „hallani” igéket több jelentésben.⁷⁸ Covarrubias 1611-ben ezt írta szótárában az *olvasni* igéhez: „A betűvel írt szavak kiejtése.” Az *Autoridades* 1732-ben így egészítette ki az „olvasni” szócikket: „Kiejteni, ami le van írva, vagy átfutni a szemünkkel.” Sok esetben nehéz megállapítani, hogy mit jelent az olvasni, hallani, előadni, mondani, írni, hallani, látni stb.⁷⁹ A színház szintén egy hallgatott és nem olvasott műfajnak számított, sokkal inkább, mint ma.⁸⁰

Másként szólva a korban létezett egyfajta kulturális keveredés. Nemcsak, amint tudjuk, a szájhagyomány útján terjedő és le nem írt kultúra élt tovább beépülve a magasabb irodalomba. Az irodalom eljutott a nagyközönséghez is, kiterjedt a népi rétegekre. Ezt az összekapcsolódást jelzi az analfabéta tömegek jelenléte az udvarokon, ahol színdarabokat adtak elő, amelyeket megnéztek és problé-

sötéttségétől (...) előjöttek a baglyok és denevérek, és a hallgatók lámpákat és gyertyákat gyújtva hallgatták a Múzsát.” Idézi: Frenk, 1997. 32.

75 „A családi tűzhely mellett, a fogadóban, a hosszú utakon novellákat olvastak vagy meséltek fejből, könyv nélkül, többé-kevésbé szabadon újramesélve. (...) Az Aranyszázadban mindaz, amit ma irodalomnak nevezünk, sokkal inkább a fülön keresztül érkezett, mintsem a látáson keresztül, és sokkal inkább közösségi jellegű volt a befogadás, mint egyéni.” Uo.

76 Alberto Blecuát idézi: Salomon-Chevalier, 1983. 78. 1. jegyzet.

77 A helyesírási szabályzatokban megtalálható volt annak a követelménye, hogy az írás a lehető legjobban segítse elő a kommunikációt, mind a központosítás, mind pedig néhány jel által, melyek a szünetet jelzik. Más jelek arra valók, hogy jelezzék a hanghordozást. Tanították ezt a retorika keretein belül is az iskolákban és az egyetemeken. Frenk, 1997. 39–45.

78 Így végződik a *Don Quijote* Második részének XXV. fejezete. „Mikor aztán a vendégek elhelyezkedtek – egyesek a színpaddal szemben álltak, Don Quijote, Sancho, az apród s a licenciátus unokaöccse pedig a legjobb helyekre ültek –, a tolmács elkezdte mondókáját, amint látni vagy hallani fogja, aki a következő fejezetet elolvassa vagy meghallgatja.” <http://mek.oszk.hu/00300/00349/html/quijote6.htm#d2910>. Győri Vilmos fordítását átdolgozta Benyhe János.

79 Frenk, 1997. 47–56.

80 Uo. 32.

ma nélkül megértettek,⁸¹ valamint az új komédiák a kor nagy drámaszerzőitől, a *Lazarillo de Tormes* beépülése a folklórbá annak kevés kiadása ellenére, az udvari költészet megjelenése a kis verses zsebkönyvekben az 1530-as évektől kezdve vagy II. Fülöp rendeletei a színdarabokat előadó udvarokról. Mindennek háttérében fontos társadalmi és kulturális változások találhatók. Nem becsülhetjük meg tehát egy 16–17. századi szöveg korabeli hatását kizárólag a kiadások és az újra kiadások száma alapján, figyelembe kell venni a kéziratok áramlását is, valamint a kollektív olvasás technikáját, a szövegek szájhagyomány útján történő terjedését és a kulturális kapcsolódásokat.⁸²

A *La Araucana* óriási nyomtatott jelenlétét és a szerző udvari karrierjét is figyelembe véve kijelenthető, hogy a spanyol anyaország területén élők százezrei hallhaták rendszeresen Ercilla leírt szavait családi és baráti összejöveteleken, közterületeken, ünnepeken és hivatalos alkalmakon, ideértve a spanyol uralkodót és udvarát.

Az Újvilág népeinek meghódítása

Történelmi ismereteink alapján a hódítást öt szakaszra oszthatjuk, melyek logikailag és kronológiailag is követik egymást. Az első szakasz a *világi-hadügyi hódítás* 1492-től, az Indiák meghódítása a Kasztíliai Királyság által, fegyveres erővel, a spanyol adminisztráció bevezetésével és a természeti kincsek, illetve az indián kétkezi munka kiaknázásával. A hódítás ezen szakaszában kevés ember vett részt: hódítók, tengerészek, katonák (köztük Ercilla), később hivatalnokok; mindannyian az Újvilágban voltak jelen, kivéve az állami tanácsok hivatalnokait. Ennek a hódításnak az eredménye Amerika Spanyolországhoz csatolása gazdasági, jogi és adminisztratív értelemben.

A második szakasz a *spirituális hódítás*: már az első évektől kezdve megjelent a keresztény hit terjesztése Amerikában, szervezeten a misszionáriusok által, illetve az egyház által indirekt módon is, együtt az adminisztráció bevezetésével. Ebben a hódításban is kevesen vettek részt: a 16. század végére Amerikában több mint ötezer egyházi személy élt, ez a szám a 17. század közepére tízezerre nőtt. Ercilla maga is tanújává és elbeszélőjévé vált a papok munkájának, a megtéréseknek, az egyház működésének. Ennek a hódításnak az eredménye az Újvilág evangelizációja.

A harmadik szakasz az *ideológiai hódítás*: az európai-keresztény és spanyol szellemi légkörben szükségessé vált a hódító területfoglalás jogi igazolása és elfogadtatása az indián lakossággal. Ebben a hódításban is kevés ember vett részt: teológusok, jogászok, egyházi személyek, mint Matías de Paz, Francisco de Vitoria, Domingo de Soto, Las Casas és Sepúlveda. Többségük Spanyolországban élt és vett részt a vitákban, néhányan az Indiákon is jártak (Gil szerzetes, Las Casas). Ercil-

81 Egy névtelen 1609-ből: „A költészet abba a korába jutott, arra a pontra, ahonnan már nincs tovább. Mindenki szereti, már nincs vulgáris tömeg, mely nem érti, mind akarják a komédiát, a jó verssorokat, saját műveket.” Idézi: Frenk, 1997. 38.

82 Salomon–Chevalier, 1983. 80–81.

lának is megvolt a maga véleménye, amelyet meg is jelenített a művében.⁸³ Ennek a hódításnak az eredménye az említett első két szakasz teljes és a spanyol állam részéről lezártnak tekintett igazolása.

A negyedik szakasz a *törvénykezési-adminisztratív hódítás*: az első évtizedek káoszát felváltotta a rendszer, az Indiák kormányzását illetően szabályzatok és rendelkezések százai jelentek meg. López de Velasco, Juan de Ovando, Francisco de Toledo, Alonso de Zorita, León Pinelo és mások munkáján keresztül a *Recopilación de Leyes de las Indias* című művé áll össze 1680-ra, amelyet a 19. századig, az utolsó újvilági gyarmatok elvesztéséig kiadtak. Ennek a hódításnak az eredménye az újvilági alkirályságok spanyol korona alatti egyesítése jogi értelemben.⁸⁴

Az ötödik szakasz az *irodalmi és „fikcionális” hódítás*, amelynek kimagaslóan fontos eszköze az *Araukána*. Az előző évtizedek eseményei irodalmi témává váltak, és sor került az Indiák népi meghódítására, melyben a spanyol anyaország lakosságának jelentős része részt vett, és melynek során Amerika és az Újvilág végérvényesen integrálódott Spanyolországba és az európai világba.

Hogy bebizonyítsuk ezt a következtetést, vizsgáljuk meg a következő hipotézist. Ha elvégeznénk két felmérést a korabeli átlagemberek között, egyet 1568-ban, az *Araukána* első részének a publikálása előtt, és egy másikat 1598-ban, az *Araukána* 18. kiadása után, két kérdéssel – *1. Mit tud az Indiákról és a hódításról? 2. Mit gondol az Indiákról és a hódításról?* –, a válaszok között hatalmas különbség lenne, és ez a különbség jelentős részben az *Araukánának* köszönhető. 1568-ban a megkérdezett emberek az aranyról, a kannibálokról, az amazonokról, a szörnyekről, a furcsa emberekről és a különleges természetről beszélnének, 1598-ban, harminc évvel később viszont főként háborúkról, spanyol hőstettekről, az indiánok megtéréséről és egy kevésbé csodálatos, de részletesebben ismert természetről, pozitív attitűddel Amerikát illetően és azt a keresztény-európai civilizáció részeként tekintve. Mivel ez a felmérés nem elvégezhető, indirekt bizonyítékokhoz kell folyamodni: az előző fejezetekből nyert következtetésekhez, hozzátevé néhány újat is.

1. Kialakult egy igényesebb és értőbb közönség. Az analfabéta közönség a 16. század közepére lassan olvasó-hallgató-halló közönséggé vált a magas szintű és a szórakoztató irodalom számára. A művek példányszáma megsokszorozódott a nyomtatás elterjedésével. A kor Spanyolországában főként a nemesek írtak, ami miatt az arisztokratikus ideológia uralta a tömegirodalmat.⁸⁵

2. Politikai propaganda és népi öntudat. Ercilla II. Fülöp spanyol királynak ajánlotta az *Araukánát*, amely a beékelt részek miatt a birodalmat dicsőítő politikai szöveg is.⁸⁶ Ennek a birodalomnak az értékei jelentős mértékben egybeesnek a nép patriotizmusával és vallásosságával, melyeket a rekonkvizta óta hosszú századokon keresztül megőrzött. Ez az erős népi öntudat a külföldi műértők számára is felismerhető volt.⁸⁷

83 Nemcsak a Las Casas-i gondolatait illetően, de a XXXVII. énekben is, 1–13.: gondolatok a háborúról, a jogos és jogtalan háborúról, következményeiről és az 1580-as Portugália elleni háború igazolása.

84 Lásd: Manzano Manzano, 1950–1956.

85 Salomon–Chevalier, 1983. 85-86.

86 Lerner, 1991. 127–128.

87 Pierce, 1961. 75., 166–167.

Caupolicán, az araukán főszereplő megkeresztelése drámai módon került bemutatásra: isteni beavatkozás hatására tért meg és vált önként kereszténnyé.⁸⁸

3. *Ercilla elbeszélő és leíró művészete.* A költő egyszerűen, rugalmasan, olvasmányosan, sok találó hasonlattal írt, ami az *Araukánát* szuggesztív és magával ragadó művé tette. A szónoklatok, a csaták, az elbeszélő részek minőségét tekintve a kritika Homéroszhoz hasonlította.⁸⁹

4. *Az Araukána népies jellege.* A szövegben nemcsak a románcgyűjtemények⁹⁰ és a lovagregények hatásai érezhetők, hanem vannak nyíltan népies, például humoros, játékos részek is.⁹¹ A nyelvezet sem annyira emelkedett, köszönhetően a csekélyebb költői képzettségnek.⁹²

5. *Az Araukána mint bestseller.* Az *Araukána* egyike a kor kimagasló bestsellereinek, vagyis ténylegesen hatalmas sikere volt, sokan olvasták és hallgatták. Ezenfelül az *Araukána* a kor, az Aranyszázad egyetlen amerikai témájú, magas színvonalú és sikeres monografikus műve. Az *Araukána* alapvető ismeretforrássá vált az Újvilágot illetően.

6. *Valóság és tradíció.* A művet a korban valós és hiteles történelmi műnek tekintették.⁹³ A mű fiktív szereplői valóságos személyként jelentek meg a kor irodalmi műveiben, például két románcban (*Durmiendo estaba Lautaro, Con el gallardo Lautaro*)⁹⁴ már a korban, és sok más irodalmi műben később, a 17. században. (Lope Arauco domado című műve, Francisco González de Bustostól a *Los españoles en Chile* és Gaspar de Ávila *El gobernador prudente*je).⁹⁵

7. *Az Újvilág és az indiánok – újdonság, tradíció, eredetiség.* Az Amerikáról kialakult kép a korszakban Európa-centrikus és felszínes volt. A csodákkal telinek hitt Indiák mint téma vonzotta a közönséget, főleg a népi rétegeket, amelyek egyre többet szerettek volna tudni a tengerentúli világról. Ezenfelül az indiánok jó vademberekként történő bemutatása Ercilla munkájában és kapcsolatuk a hódítókkal hasonló volt az arabok és keresztények viszonyához az *El Cid*-ben. A spanyolokkal szembeni kritika nagyon eredeti, ez szintén nagy vonzereje az *Araukánának*. Ráadásul a kritika legalább részben jogos. Ez az eredetiség egészen meglepő magasságokba emelkedik a költeményben, így akkor, amikor az araukánok felvetik, hogy meghódítják Spanyolországot és legyőzik V. Károlyt.⁹⁶

88 Ercilla: *La Araucana*. Canto XXXIII (XXXIV) e. 17. 5–8., e. 18. 1–4.

89 Pierce, 1961. 43., 127., 131., 175.

90 Ercilla: *La Araucana*. XIII (XIV)/31.

91 Ercilla: *La Araucana*. XIII (XIV)/31. és III/61.

92 Ercilla: *La Araucana*. XII/40.

93 „Figyelembe kell venni, hogy a történetírók addig semmiféle vagy nagyon kevés kritikai szellemmel rendelkezvén legendákat, regényes fabulákat illesztettek a műveikbe, míg a fikciók írói kijelentették, hogy az általuk elbeszéltek valós történések, amint az a lovagregényekkel is megtörtént. A közönség a maga részéről nem igényelte a megkülönböztetést, a lényeg, hogy a történet különleges, ugyanakkor hihető legyen, és a valós történet és a valószerű határai tágabbak voltak, mint manapság. (...) A 16. század elején még hatott a középkori tradíció, mely szerint a történelem morálisan magasabb rendű a fikciónál.” Morínigo, 1979. 31.

94 Lásd: Pan-Hispanic Ballad Project, *Romances sobre la conquista de América*: <http://depts.washington.edu/hisprom/router.htm>; Frenk, 1997. 71–72.

95 Morínigo, 1979. 28.

96 Ercilla: *La Araucana*. VIII/16., vv. 5–8.; VIII/28., vv. 1–4.; XII/13 y 14. vv. 1–5.

8. *Az Újvilág és az indiánok – hispanizáció.* Az araukánok hispanizálódnak. Vitáikban, szónoklataikban spanyolul beszélnek. Az indián férfiak és nők spanyol értékekkel rendelkeznek: becsülettel, szabadságszeretettel és függetlenségvággyal. Spanyol módra öltözködnek.⁹⁷ Társadalmuk is európai, „feudális” típusú. Az araukánt Ercilla bátor és hősiés népként mutatja be, mely elismeri Spanyolország fensőbbiségét és nagyságát.⁹⁸

9. *Kollektív olvasás és hallgatás.* A korban a magas szintű formai és tartalmi követelmények ellenére szinte bárkihez eljutott, és bárki gond nélkül értette Lope vagy Ercilla verssorait. Az *Araukána* énekekre bontott szerkezete kifejezetten alkalmas volt a kollektív olvasásra, azokat külön-külön és folytatólágyosan is lehetett olvasni. E tekintetben nincs jelentősége annak, hogy Ercilla akarta-e vagy sem, hogy kevésbé művelt közönség előtt is felolvassák a művét. Egyes helyeken mintha Ercilla utalna is arra, hogy olvashatják őt.⁹⁹

10. *Didaktikus célzat.* Az *Araukána* nemcsak szórakoztat, hanem tanít is. Ez a didaktikusság a mű jellegéből adódik, és a korábbi kilenc pontból is következik. Tanít a szó legtágabb értelmében: az erkölcstől kezdve a verselésig, a szerelemig és a történelmi tanulságokig.¹⁰⁰

Az Újvilág végső meghódítása

Egy nemes ember egy világbirodalomból, humanista műveltséggel és reneszánsz vénával megáldva az Újvilágba utazott, ahol részt vett a hódításban. Találkozott az őslakosokkal, akik hősiésen védtek a hazájukat. Többnyire csak messziről látta őket, nem élt köztük. Egymás ellen harcoltak. Az események és a király kegyeinek elnyerése inspirálták, amikor megírta az eposzát, összesen másfél évet töltve az araukánok földjén.

A közönségre rendkívül mélyen ható és meggyőző költeményről van szó. Az *Araukána* egyedülálló az Aranyszázad művei között, mert egységes és hihető keretek közé helyezte a hódítást, mintegy összefoglalva azt: az araukánok a meghódított Amerikát szimbolizálják, Valdivia és Mendoza csapatai pedig a hódítókat. A spanyol anyaország lakói, a kisgyermektől az udvari tisztviselőig, az egyetemistától a mesterinasig olvasták, hallották és hallgatták az *Araukánát*, annak népszerűsége miatt gyakran akár akaratlanul és kéretlenül is. Eközben maguk is az Indiák meghódítóivá váltak, anélkül hogy ezt észrevették volna. Olvasva, hallva és hallgatva a költeményt, a spanyol monarchia lakossága meghódította Amerikát, mert annak szerkezete, témái,

97 Ercilla: *La Araucana*. VIII/14.

98 Ercilla: *La Araucana*. XXIII/79., vv. 1–4.

99 Ercilla: *La Araucana*. XXXV/50.

100 Ducamin szerint Ercilla egyfajta Corneille. „Az *Araukána* uralkodó érzelme (...) az emberiség iránti szeretet, az igazság kultusza, a patriotizmus csodálata, a legyőzöttek bátorsága. Nem szűkölködik a spanyolok állhatatosságának és rettenthetetlenségének dicséretében sem, cenzúrázva kapzsóságukat és kegyetlenségüket. Méltóbb a költőhöz dicsérni a hazáját, mint erkölcsi leckét adni neki?” Andrés Bello esszéje az *Araukánáról* 1841-ből. Idézi: Pierce, 1961. 144.

valószerűsége erősen és tartósan kapcsolódott a mentalitásához, értékeihez és vágyaihoz. Magáévá tette Amerika képét és azonosult a hódítókkal, mivel a mű az egyedi és tradicionális spanyol értékek körül forgott, és mert a képet Amerikáról vonzóbbá, elfogadhatóbbá, érthetőbbé tette, mivel mélyen és valóban mutatta be azt.

Az Indiák végső bekebelezésében egész Spanyolország részt vett. Ez az Indiák végérvényes meghódítása. Az *Araukánok* könyve az Újvilág meghódítása egy különleges szűrőn és zsilipen keresztül: ezeken átlépve a spanyolok megszabadultak egy távoli, ismeretlen, furcsa, idegen Amerikától, és az europaizált Amerika egyben spanyollá is vált számukra.

Az összes hallgató mélyen átérezhette, amit Ercilla is érezhetett, amikor az alábbi strófákat papírra vetette. A Chile legdélebbi részein, az ismert világ legtávolabbi pontján elhangzó szózat e része összefoglalja az óriási területekre szétterjedő és világbirodalmát építő spanyol állam tagjának büszkeségét és hitetlenkedését, egy olyan szellemi birodalmat teremtve, amelyben a visszafojtott lélegzettel figyelő hallgató szabadjára engedhette saját vágyait és álmait is.

*„Dicső nemzet, bajnoki mellek ellen
szembeszállni hiába sorakoztak
veszedelmek, kínok közös seregben,
tengerek, szelek dühe is lehorgadt,
ellenfelek, másfélék, jöttek ezren,
haragja elemeknek, csillagoknak
tör reátok, ti mégis idejöttök,
hol végső pontját mutatja a földgömb;
új világot láttok, mi mostanáig
felhőkbe rejtve várta érkezésetek,
gyötrelmes út titeket meg nem állít,
erős karotok parancsol a vésznek,
annyi küzdelem szép jutalma vár itt,
Fortuna nyújtja, kezéből vegyétek,
nagy vállalkozás töretlen szerzői,
nincs határ, melyet nem tudtok legyőzni;*

*a csevegő hír futva viszi széjjel
messzi, legvégső sarkáig a gömbnek,
elsők elsője lesztek, semmi kétely,
mögétek kerül sok hajdani hőstett,
két nagy világba nagyságtok nem fér el,
meghódítotok egy harmadik földet,
hol összehúzni magatokat nem kell,
tettvágyatok végetlen, mint a tenger.”¹⁰¹*

101 Ercilla: *La Araucana*. XXXV/5–7.

Forrás- és irodalomjegyzék

1. Kiadott források

Alarcón

1990 Alarcón, Juan Ruiz de: *La verdad sospechosa*. Ed. de María Martínez, Juan María. Madrid, 1990.

Alemán

2000–2001 Alemán, Mateo: *Guzmán de Alfarache*. Ed. de Micó, José María. Madrid, 2000–2001.

Cervantes

2001 Cervantes, Miguel de: *Don Quijote de la Mancha*. Ed. de Sevilla, Florencio. Madrid, 2001.

Colón

2000 Colón, Cristóbal: *Diario de a bordo*. Ed. de Arranz Márquez, Luis. Madrid, 2000.

Díaz del Castillo

2000 Díaz del Castillo, Bernal: *Historia verdadera de la conquista de la Nueva España*. Vol. I–II. Ed. de León-Portilla, Miguel. Madrid, 2000.

Ercilla

1979 Ercilla y Zúñiga, Alonso de: *La Araucana*. Vol. 1–2. Edición, introducción y notas de Marcos A. Morínigo–Isaías Lerner. Madrid, 1979. (Clásicos Castalia, 91–92.)

2006–2008 Ercilla, Juan de: *Araukánok könyve*. I–III. köt. Ford.: Simor András. Bp., 2006–2008.

Góngora y Argote

1986 Góngora y Argote, Luis de: *Antología poética. Polifemo, soledad primera, fábula de píramo y tisbe y otros poemas*. Ed. de Carreira, Antonio. Madrid, 1986. (Castalia didáctica, 13.)

Góngora Marmolejo

1960 Góngora Marmolejo, Alonso de: *Historia de Chile desde su descubrimiento hasta el año 1575*. Edición y estudio preliminar de Francisco Esteve Barba. Madrid, 1960. (Biblioteca de Autores Españoles, 131.)

Gracián

2001 Gracián, Baltasar: *El Criticón*. In: Gracián, Baltasar: *Obras completas*. Vol. 1. Ed. de Alonso, Santos. Madrid, 2001.

Marino de Lobera

1960 Marino de Lobera, Pedro: *Crónicas del Reino de Chile*. Edición y estudio preliminar de Francisco Esteve Barba. Madrid, 1960. (Biblioteca de Autores Españoles, 131.)

Motolinía

2001 Benavente, fray Toribio de: *Historia de los indios de la Nueva España*. Ed. de Esteva Fabregat, Claudio. Madrid, 2001.

Poemas épicos

1945 *Poemas épicos*. Colección dispuesta y revisada, con notas biograficas y una advertencia preliminar por Cayetano Rosell. Madrid, 1945. (Biblioteca de Autores Españoles, 17.)

Valdivia

1960 Valdivia, Pedro de: *Cartas de Pedro de Valdivia, que tratan del descubrimiento y conquista de Chile*. Edición y estudio preliminar de Francisco Esteve Barba. Madrid, 1960. (Biblioteca de Autores Españoles, 131.)

Vega

1998 Vega, Lope de: *Rimas humanas y otros versos*. Ed. de Antonio Carreño. Madrid, 1998.

2. Szakirodalom

Alborg

1970 Alborg, Juan Luis: *Historia de la literatura española*. Tomo I. *Edad media y Renacimiento*. Madrid, 1970.

Bataillon

1950 Bataillon, Marcel: *Erasmus y España. Estudios sobre la historia espiritual del siglo XVI*. México, 1950.

Bitterli

1982 Bitterli, Urs: „Vadak” és „civilizáltak”. *Az európai-tengerentúli érintkezés szellem- és kultúrtörténete*. Bp., 1982.

Blecuá-Whinnom-Moll-Cruickshank

1983 Blecuá, Alberto-Whinnom, Keith-Moll, Jaime-Cruickshank, Donald W: Manuscritos, impresos y mercado editorial. In: *Historia y crítica de la literatura española*. Vol. 3. *Siglos de Oro: Barroco*. Al cuid. de Francisco Rico. Barcelona, 1983. 86–94.

Brioso Santos

1999 Brioso Santos, Héctor: *América en la prosa literaria de los siglos XVI y XVII*. Huelva, 1999.

Castillo Sandoval

1995 Castillo Sandoval, Roberto: ¿Una misma cosa con la vuestra? Ercilla, Pedro de Oña y la apropiación post-colonial de la patria araucana. In: *Revista Iberoamericana*, 61. (1995) 231–247.

Céspedes del Castillo

1983 Céspedes del Castillo, Guillermo: *América Hispánica (1492–1898)*. Barcelona, 1983. (Historia de España, VI. Dir. por Tuñón Lara, Manuel.)

CHLA

1984 *The Cambridge History of Latin America*. Vol. 1. *Colonial Latin America*. Ed.: Bethell, Leslie. Cambridge, 1984.

Díez Borque

2002 Díez Borque, José María: *Los espectáculos del teatro y de la fiesta en el Siglo de Oro*. Madrid, 2002.

Dumas

1965 Dumas, Claude: Réflexions sur quelques points d'histoire dans La Araucana, d'Alonso de Ercilla. In: *Bulletin de la Faculté des Lettres de Strasbourg*, 43. (1965) 735–749.

Elliott

1970 Elliott, John Huxtable: *The Old World and the New, 1492–1650*. Cambridge, 1970.

Florit

1962 Florit, Eugenio: Los momentos líricos de La Araucana. In: *Revista Iberoamericana*, 33. (1967) 45–54.

Frenk

1997 Frenk, Margit: *Entre la voz y el silencio (La lectura en tiempos de Cervantes)*. Alcalá de Henares, 1997. (Biblioteca de Estudios Cervantinos, 4.)

Grafton

1992 Grafton, Anthony: *New Worlds, Ancient Texts. The Power of Tradition and the Shock of Discovery*. Cambridge, 1992.

HSAI

1946 *Handbook of South American Indians*. Vol. II. *The Andean Civilizations*. Ed.: Steward, Julian H. Washington, 1946.

Íñigo Madrigal

1982 Íñigo Madrigal, Luis: Alonso de Ercilla y Zúñiga. In: *Historia de la literatura hispanoamericana*. Vol. 1. *Época colonial*. Coord.: Íñigo Madrigal, Luis. Madrid, 1982. 189–203.

Lerner

1991 Lerner, Isaías: América y la poesía épica áurea: la versión de Ercilla. In: *Edad de Oro*, 10. (1991) 125–140.

López Piñero

1983 López Piñero, José María: Trayectoria de la ciencia moderna en España. In: *Historia y crítica de la literatura española*. Vol. 3/1. *Siglos de Oro: Barroco*. Coord.: Vallín, Gema. Barcelona, 1983. 116–121.

Manzano Manzano

1950–1956 Manzano Manzano, Juan: *Historia de las recopilaciones de Indias*. Vol. 1. *Siglo XVI*. Vol. 2. *Siglo XVII*. Madrid, 1950–1956.

Medina

1948 Medina, José Toribio: *Vida de Ercilla*. México–Buenos Aires, 1948.

Mejías-López

1995 Mejías-López, William: La relación ideológica de Alonso de Ercilla con Francisco de Vitoria y Fray Bartolomé de las Casas. In: *Revista Iberoamericana*, 61. (1995) 197–217.

Morales Padrón

1986 Morales Padrón, Francisco: *América Hispana. Hasta la creación de las nuevas naciones*. Madrid, 1986. (Historia de España, 14. Coord.: Montenegro Duque, Ángel.)

Morínigo

1979 Morínigo, Marcos A.: Introducción biográfica y crítica. In: Alonso de Ercilla y Zúñiga: *La Araucana*. Madrid, 1979. 7–109.

Pastor

1983 Pastor, Beatriz: *Discurso narrativo de la conquista de América*. La Habana, 1983.

Pellicer

1991 Pellicer, Rosa: La „maravilla” de las Indias. In: *Edad de Oro*, 10. (1991) 141–154.

Pierce

1961 Pierce, Frank: *La poesía épica del Siglo de Oro*. Madrid, 1961.

Piñero Ramírez

1982 Piñero Ramírez, Pedro: La épica hispanoamericana colonial. In: *Historia de la literatura hispanoamericana*. Vol. 1. *Época colonial*. Coord.: Íñigo Madrigal, Luis. Madrid, 1992. 161–188.

Romanos

1992 Romanos, Melchora: El discurso contra las navegaciones en Góngora y sus comentaristas. In: *Las Indias (América) en la literatura del Siglo de Oro. Homenaje a Jesús Cañedo*. Ed.: Arellano, Ignacio. Kassel–Navarre, 1992. 37–49.

Romera Castillo

1992 Romera Castillo, José Nicolás: Los entremeses y el descubrimiento de América. In: *Las Indias (América) en la literatura del Siglo de Oro. Homenaje a Jesús Cañedo*. Ed.: Arellano, Ignacio. Kassel–Navarre, 1992. 107–126.

Rosell

1945 Rosell, Cayetano: Prológo. In: *Poemas épicos*. Vol. 1. Madrid, 1945.

Rummel

1989 Rummel, Erika: *Erasmus and his Catholic Critics, 1515–1536*. Nieuwkoop, 1989.

Salomon–Chevalier

1983 Salomon, Noël–Chevalier, Maxime: Creación y público: para una sociología literaria de los Siglos de Oro. In: *Historia y crítica de la literatura española*. Vol. 3. *Siglos de Oro: Barroco*. Al cuid. de Francisco Rico. Barcelona, 1983. 75–86.

Schlegel

1815 Schlegel, Friedrich von: *Geschichte der alten und neuen Litteratur*. Wien, 1815.

Schwartz Lerner

1972 Schwartz Lerner, Lía: Tradición literaria y heroínas indias en La Araucana. In: *Revista Iberoamericana*, 38. (1972) 615–625.

1992 Schwartz Lerner, Lía: El motivo de la „aura sacra fames” en la sátira y en la literatura moral del siglo XVII. In: *Las Indias (América) en la literatura del Siglo de Oro. Homenaje a Jesús Cañedo*. Ed.: Arellano, Ignacio. Kassel–Navarre, 1992. 51–70.

TIBOR MONOSTORI

THE ULTIMATE CONQUEST OF THE NEW WORLD

LA ARAUCANA IN SPAIN

In spite of an unusual, general silence about America in Spanish Golden Age masterworks, a less-known renaissance epic chanting the conquista of Chile gained supreme popularity in the second half of the 16th century. The poem of a Spanish noble just returned from the New World had a profound effect on the homeland’s public, on the erudites and the illiterates, on its readers and its listeners. It changed their view about a foreign and hostile world, and helped them to familiarize themselves with the shock and to accelerate the reception of the New.